

F Ő S Z E R E P B E N A Z É P Í T É S Z

Az Építészek Mesteriskolája című dokumentumfilm és a háttéranyagául szolgáló szociológiai, irodalmi és filmes példák tanulságai az építész szerep- és identitásváltozások értelmezéséhez

Témavezetők: Ferkai András PhD Mátrai Péter DLA

A mestermunka:

ÉPÍTÉSZEK MESTERISKOLÁJA I-II. 120 perces dokumentumfilm

Program

Az Építész Mesteriskola felkérésére készült film koncepciótervét és szerkesztői-rendezői feladatait, utómunkálatainak irányítását Madzin Attilával közösen végeztük 2006 és 2010 között. Alapvető célkitűzésünk a háború utáni korszak építészetére döntő befolyással bíró intézmény összefoglaló bemutatása volt. A tervező-építészek posztgraduális képzését felvállaló Mesteriskola több évtizedes működését elsősorban íratlan szabályok, hagyományok, kapcsolatrendszerek határozták meg, így e film keretében pontos dokumentálás helyett főként arra nyílt mód, hogy a történelmi távlat jóvoltából rálátást engedjen a közös narratívára. A távolságtartás szempontja esetünkben meghatározó volt.

A film folyamatában a Mesteriskola legendáriumát a kollektív emlékezet alakítja kerek egészé, és hagyja nyitva az utókor számára. Ez a kollektív emlékezet verbális és vizuális töredékekből tevődik össze: emlékezet-foszlányok, szubjektív értékelések, emlékképek, rajzok, fotók, videók részleteiből. A rendkívül alacsony költségvetésű film tehát nem tűzött ki magasabb célt, minthogy a párhuzamosságokból és az egymásnak ellentmondó sokféleségből – a szubjektív korlátok ellenére – olyan történelmi összesség formálódjon, amely alkalmas lehet arra, hogy az építészeket, illetve az építészek iránt érdeklődő laikusokat tisztánlátásra, a közös múlt homályának eloszlatására, vagy csak egyszerűen vitára készítse. A kézzelfogható információk mögött az építész szakma háború utáni történetének emberi vonatkozásait, összefüggéseit próbáltuk kifürkészni.

Ennek a mögöttes tartalomnak, illetve a film műfaji lehetőségeinek alaposabb megismerése indított arra, hogy doktori kutatásaim során egy kettős tematika vezérfonalán haladjak, tehát egyfelől az építész szakma- és identitástörténet szociológiai szakirodalmának, másfelől az építészeti szemlélet gazdagítása szempontjából releváns filmeknek a tanulmányozásába kezdjek.

Kutatás, megvalósulás, struktúra

A film konkrét előkészületeivel párhuzamosan – NKA-tól kapott támogatással – kezdtem el a Petróczy Gábor építész-szociológus két évtizedes szakmapolitikai kutatómunkájának gyümölcseit tartalmazó, mintegy 80 levéltári dobozból álló dokumentumgyűjtemény feldolgozását, majd annak folytatásaként további források feltérképezését (Oral History Archívum, 1956-os Intézet, Állambiztonsági Levéltár és professzionalizációs szakirodalom). A Doktori Iskola keretében film és építészet műfaji átfedéseinek szakirodalmát és filmográfiáját kutattam különböző megközelítésekben (Mozgásformák nyomai az építészetben, Ihletett terek, Budapest filmen, Rudolf Schwarz építészeti szemlélete, Építészek filmen).

Filmünk két jól elkülöníthető részből áll, ez részben technikai, részben tartalmi okokra vezethető vissza: A Mesteriskola – politikai utasításra – a hatvanas években működését szüneteltetni kényszerült, így egy éles törésvonal maradt az 1951-től máig tartó történetben. Az első rész tehát a felfüggesztés előtti korszakot foglalja össze, míg az 1970 utáni időket tematikus fejezetekre osztva a második részben követhetjük nyomon. A tematikai felépítményben az egyes szinteket azok a több interjúalany közlésében is felbukkanó, szubjektív sokféleségben megélt élmények, vélemények csokrai alkotják, amelyek köré a Mesteriskola egész története szerveződött: a személyes motívumok, a felvételi, a közös tanulmányutak, pályázatok, generációs feszültségek, politikai felhangok, Szendrői Jenő és Makovecz Imre személye, valamint az iskola jövőbeli perspektívái, megújulási lehetőségei.

A mesterművet kísérő disszertáció:

FŐSZEREPBEN AZ ÉPÍTÉSZ

Az Építészek Mesteriskolája című dokumentumfilm és a háttéranyagául szolgáló szociológiai, irodalmi és filmes példák tanulságai az építész szerep- és identitásváltozások értelmezéséhez

TÉZISEK

Motiváció, aktualitás, nézőpont, kutatástörténet

Az építész és a „civil” társadalmi közeg szemléletbeli dichotómiája lényegében szétválaszthatatlan a modern építészet genealógiájától, és ennek a fenntarthatatlan feszültségnek törvényszerű következménye az építész szerepkör, szakmai identitás folyamatos változása, átértékelődése is.

A szakmai identitással összefüggő tisztázatlanságok, az elmúlt évtizedek során felhalmozott és átörökített rejtett indulatok, reflektálatlanság, elbizonytalanodás nehezíti a mai magyar építésztársadalom tisztánlátási és a döntésképeségét, különösen a változó és súlyos válságokkal terhelt viszonyok közepette.

A belterjes nézőpont irányának megfordításával, kizárólag külső források felhasználásával, a kívülálló beavatatlan tekintetével szemügyre venni egy jellegzetesen körülírható hivatáscsoportot, majd az így kapott tükörképet értelmezni, értékelni, a belső énképpel összevetni, ez az önismeretre, az önreflexióra késztetés talán leghatásosabb módszere.

Hivatás és modernitás

Az építész hivatás mindig magán hordozta a közvetítői szerepkört nemcsak a különféle diszciplínák, művészetek, technikai szaktudományok között, de a pillanatnyiség és örökkévalóság, hétköznapiság és szakralitás, égi és földi hatalmak, a széles társadalmi közösség és a hatalmi elit között is, és nemcsak az általa tervezett és létrehozott műalkotások, hanem személyes közreműködése révén egyaránt.

A modern építész küldetése a 19. század második felétől, a nyugati civilizációk robbanásszerű gyorsasággal zajló gyarapodási folyamatában kezd kibontakozni, társadalmi szinten is

releváns tényezővé válni. A tömegtermelésben rövid idő alatt kiterjedésedett építész-társadalom hirtelen felhatalmazottnak érezhette magát arra, hogy városok, tömegek és az egész társadalom életének gyors átformálását befolyásolja. Először csak gondolkodásmódja, szemlélete, hatalmi kapcsolatrendszere módosult, aztán célkitűzései önérvényesítő szervezeteiben is manifesztálódtak.

Az építészek esetében sajátosan keveredik a két hivatásmodell, a társadalmi küldetéstudattal felruházott modern technokratáé a 19. századi művészideáléval. Az építész-szerep valósággal való ütköztetésekor tehát kétféle mítoszkörrel is kell számot vetni.

A Kádár-korszak építész szakmatörténeti, professzionalizációs vizsgálatai azért nélkülözhetetlenek a szociológiai történetírás számára, mivel mintegy 2,1 millióan élnek panellakásokban ma is Magyarországon, és ennek a súlyos örökségnek a mélyebb feltárása mind az építész szakma, mind a kor történelmi összefüggéseinek megértése szempontjából elengedhetetlen.

A sztálinista idők építőművészei, akik politikailag kiemelt státuszuk előnyeit és hátrányait egyaránt a bőrükön tapasztalhatták és szenvedték meg, a hruscsovi fordulat utáni éveket a bauhausiánus eszmény, a „szociális mérnök” szerepkörének reneszánsza jellemezte.

A korábbi generációk túlélési stratégiái, kompromisszumkészsége már nem jelentett igazán reális alternatívát a hetvenes-nyolcvanas évek fiatal építészei számára, és a „második nyilvánosság” keretében megpróbálták újrafogalmazni a modernizmussal, a technikai fejlődésbe vetett hittel kapcsolatos állásfoglalásukat. Az építész új szerepkörének keresése kezdődött, a társadalmi kommunikáció, a modern utáni formanyelv és szemlélet kutatása.

Bárhogyan differenciálódik is az építész-társadalom, az tervezés szabadságfokának növelése érdekében mind a sztárságra, mind a döntéshozatalok demokratizálására, politikai aktivitásra törekvők esetében egyre nagyobb jelentőségre tesz szert az építész hivatás társadalmi beágyazottsága.

Főszerepben az építész

A legtöbb teljes önátadást igénylő hivatás – orvos, ügyvéd, pap, tanár, nyomozó, művész, stb. – általában jellegzetes emberi konfliktusokkal és magatartásformákkal párosul, amelyek sztereotip formában gyakran visszaköszönek a legkülönbébb szórakoztató történetekben, illetve mélyebb gondolatokat is megmozgató művészi igényű alkotásokban. Az építész főszereplők sajátos emberi vonásai is jellemzően szakmai tevékenységük tipikus motivációiból formálódnak.

Műfaji határátlépés

Az építészet számára a reprezentáció problémája korántsem egyszerű technikai-gyakorlati kérdés, ellenkezőleg, sajátosságának egyik immanens eleme. Az ábrázolás a kommunikáció, a kapcsolatteremtés, a gondolatmegosztás eszköze.

Fejtől hasig

A toronyszerű építmények a megalitikus kor menhírjeitől a felhőkarcolóig amellelt, hogy a hatalom, a nagyot akarás, a férfias alkotóerő megtestesítői, az ezzel együtt járó kockázat és félelem szimbólumai is egyszerre.

A modern építészet amerikai térhódításában sorsdöntő szerepet játszottak a mozifilmek, a társadalmi közízlés jórészt ezek hatására formálódott át a harmincas-negyvenes évek folyamán. Az Európából importált, baloldali küldetésstudattal párosuló modernista ideológia itt egy sajátos metamorfózison ment keresztül, hiszen elsősorban individuális esztétikai irányzatként kezelték. A modern formaképzés ugyanakkor rentabilitása folytán könnyen utat tört magának a korabeli normatív építészeti gyakorlatban és a filmes díszletépítés világában.

Míg a háború előtti évtizedek filmtermésében Fritz Lang disztopikus vízióját, a Metropolis-t leszámítva, a Lumière testvérektől kezdve, Edison, Ruttmann, Moholy-Nagy, Vertov és mások filmjeiben a nagyvárosi élet mozgalmasságának, izgalmának élményszerű ábrázolásával általában a modernitásba, a jövőbe vetett hit optimizmusa uralkodott. A

háború utáni években a modern szociális építészettel szembeni kételyek vizuálisan a francia és olasz új hullám alkotásaiban (Antonioni, De Sica, Godard) kezdtek ismét feltámadni, amikor a tömeges lakásépítés produktumai egyre nagyobb léptékben hódítottak teret a régi városok peremkerületeiben, és esztétikai-szociális ellentmondásai is szembeszökőek lettek.

A neoliberalizmus térhódításával párhuzamosan megszülető posztmodern korszak kontextusában – a modernista hitvilág legerősebb tartóoszlopai roskadtak meg. Az építész jól felépített image-ének körvonalai is ezzel együtt homályosultak el, hiszen ők végtére is szimbolikus alakjai voltak ennek kétséges eredményeket felmutató korszaknak vagy eszmének, amelyért az építésztársadalomnak fájdalmas presztízsvesztéssel kellett fizetnie.

A felhozott irodalmi vagy filmes alkotások tükrében az építész-emberről egy meglehetősen ellentmondásos kép rajzolódik ki, aki missziójának kudarcával, maga után hagyott „emlékműveivel” és esendőségével szembesülve, tragikusan hull a mélybe.

Mérnök-történetek a Kádár-korszakban

A mérnöki tevékenység mozgóképes reprezentációjának fénykora kétségtelenül a hatvanas évek. A kemény politikai irányítás alatt működő magyar filmgyártásban a mérnök munkájának, személyiségének domináns szerepet osztottak nemcsak a tudományos ismeretterjesztő, de a játékfilmek tematikájában egyaránt.

A Kovács András, Herskó János, később Simó Sándor által fémjelzett „cinema verité” irány megkísérelt adekvát mozgóképes formát találni az egyidejűleg kisszerűen valóságos, durván tragikus és egyszerre operettszerűen, hamis optimizmussal belengett hazai szakértelmiség-történeteknek. Jancsó, Makk, Szabó és mások más úton indultak el. A naiv meséket, amelyeket később Bódy Gábor „értelmiségi melodramáknak” titulált, a francia és olasz új hullám filmnyelvi megoldásaival keltették életre.

A kritikai hangon megszólaló filmek készítői egy idő után egyre nagyobb rutint szereztek abban, hogy maguk érezzék, hol a határ, és hol lehet esetenként túllépni azokat.

A lakás, lakhatás, lakáskultúra felvetődő kérdései, amelyek a „Szemüvegesek” című film főhősének életét is húsbavágóan érintik, az építész és a civil társadalom közötti kapcsolat és

kommunikáció defektusára világítanak rá. Nyomon követhető, amint az államosított tervezés keretei között folyó lakástervezési gyakorlatban az építész légüres térben, kiismerhetetlen peremfeltételek között dolgozik. Ugyanúgy elidegenült a megrendelőtől, a leendő lakóktól, mint a gazdasági érdekektől, vagy a kivitelező szempontjaitól. A tervező, az építető és a laikus társadalom között mintha megszűntek volna azok a természetes kontaktfelületek, amelyek az együttgondolkodást lehetővé tehetnék.

A hatvanas évek végi Magyarország viszonyai között az állami lakótelep-tervezésnek a film tanúsága szerint mind közösségi, mind szakmai, mind egyéni egzisztenciális aspektusból meggyengült a morális hajtóereje, és a kényszerhelyzet megváltoztatására minimális esély sem mutatkozott az adott politikai kontextusban.

